

Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX.

(A propòsit de Pere Coromines)

per Jordi Castellanos

A Sumsi Cros, recordant Nausica

El 1972 sortiren a la llum les *Obres completes*¹ de Pere Coromines. Dos anys després començava la publicació dels seus *Diaris i records*.² En poquíssim temps, doncs, Pere Coromines tenia al carrer la seva obra narrativa i assagística catalana i tres volums autobiogràfics i documentals. El conjunt constitueix una base ben segura sobre la qual és possible ja de començar l'estudi i la valoració del seu paper en la història i en la literatura catalanes del segle xx. Sembla, però, que no ha despertat cap interès especial entre els estudiosos. Les publicacions han passat sense gaire glòria: les obligades ressenyes periòdiques i poca cosa més. Possiblement perquè la reedició de la seva obra no obeeix a cap exigència del públic —en tantes ocasions existent i defraudada— ni a la seva presència i actualitat en el món literari català d'avui. Les causes d'aquests fets poden ser independents de la qualitat de l'obra literària en qüestió, cosa que sovintaja prou en la literatura catalana. Potser algun dia l'assagista o el narrador Pere Coromines recuperarà la vigència que avui, malgrat l'esforç del seu fill Joan, no sembla haver tingut. Aleshores l'estudiós tindrà a les mans tot aquest material publicat avui i podrà analitzar-lo i valorar-lo partint d'una situació de privilegi, no gens habitual quan algú decideix

1. Pere COROMINES, *Obres completes*, pròleg de Domènec GUANSÉ, recopilació i notes de Joan COROMINES (Barcelona, Editorial Selecta, 1972).

2. Pere COROMINES, *Diaris i records*, edició a cura de Max CAHNER i Joan COROMINES, epíleg: *Notes d'ambientació i de genealogia espiritual* de Josep M. CAPDEVILA, 3 vols. I: *Els anys de joventut i el Procés de Montjuïc*, 1974; II: *De la Solidaritat al Catorze d'Abril*, 1974; III: *La República i la Guerra Civil*, 1975 (Barcelona, Curial, 1974-1975).

d'enfrontar-se a l'obra d'alguna de les primeres figures de la literatura catalana moderna. En efecte, les *Obres completes* van precedides d'un estudi de Domènec Guansé i d'una detallada cronologia biobibliogràfica deguda a Joan Coromines, el qual, a més, ha seleccionat i aplegat nombrosos articles crítics apareguts en diaris i revistes de l'època i ha acompanyat l'edició amb múltiples notes crítiques i descriptives que demostren, a part l'interès, com és d'ampli i profund el coneixement de l'obra del seu pare. També ha col·laborat amb Max Cahner en l'edició de *Diaris i records*, en els quals, seguint un ordre cronològic, s'han barrejat materials més o menys autobiogràfics, molt diversos i, en part, inèdits: documents, correspondència, dietaris, articles, fragments d'obres literàries, etc. L'esforç de conjuminar tot aquest material ha reeixit totalment: la intenció no ha estat solament enriquir la biografia i el coneixement de l'obra de l'autor, sinó, sobretot, aportar, a tota aquella zona de la història de la Catalunya contemporània en la qual es desenvolupà l'activitat política, cultural i literària de Pere Coromines, el seu testimoniatge directe. Max Cahner, en el pròleg al primer volum, fa una descripció prou detallada de la procedència i del procés de composició dels materials aplegats. No tots, és clar, tenen el mateix valor, però el balanç general sembla ben positiu. Coromines, d'ençà del Procés de Montjuïc, s'escaigué de trobar-se al centre de molts dels esdeveniments més transcendents de la Catalunya contemporània i, a més, en deixà, d'una forma o altra, el seu testimoniatge escrit.

La seva fama, però, ha estat, i continua essent encara, inseparable del Procés de Montjuïc. La insistència a fer-se un nom al marge d'aquest procés indica la importància que tingué, no sols personalment, sinó per a tota la seva generació, el fet que arribés a ésser demanada per a ell la pena de mort pel sol motiu d'haver col·laborat, com a intel·lectual, amb grups de militants anarquistes. Gairebé tota la seva obra literària, des de *Les presons imaginàries* a *La mort d'en Joan Apòstol* o el cicle novellístic *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop en Tomàs de Bajalta*, apareix dominada per la voluntat de justificar les actituds socials preses en els primers anys d'activitat intel·lectual i, per tant, de donar-nos la seva versió dels fets que protagonitzà: l'intent d'un sector de la intel·lectualitat catalana de la darrera dècada del segle XIX per posar-se en contacte amb els nuclis més actius de la classe obrera i trobar, d'aquesta manera, la base social en la qual recolzar el programa de reforma que es proposaven de portar a terme, ja que —així ho argumentava Jaume Brossa— «pel pervindre de Catalunya no cal esperar res de l'aristocràcia ni de la burgesia, qu'ha estat en el present segle monopolisadora de la riquesa catalana, sinó que tenim que girar els ulls vers la massa anònima, adscrita a la gleba, conservadora del genit de la rassa».³ La història concreta d'aquests contactes és ben obscura, com ho és també la història del procés polític-judicial que, de manera ben brusca, els acabà. Per irrellevants que haguessin estat, però, caldria sotmetre'ls a una anàlisi rigorosa i destriar-ne la importància, de la qual no crec que dubti ningú, avui dia, perquè uns tals intents es portaren a terme en un moment crític de la història de Catalunya, quan el nacionalisme adquiria la seva formulació teòrica i començaven a perfilar-se les forces socials que havien de caracteritzar el panorama polític al llarg del segle XX. La publicació de les *Obres completes* de Pere Coromines i, sobretot, dels textos històrico-biogràfics aplegats als *Diaris i records* —es-

3. Jaume BROSSA, *Viure del passat*, «L'Avenç», segona època, any IV, núm. 9 (setembre de 1892) p. 263.

pecialment al primer dels tres volums— és una ocasió per a revisar el tema i, vista la importància de l'aportació documental, intentar de construir unes primeres hipòtesis de treball. A partir d'aquí, es podria entendre una evolució ideològica tan desigual i, ensems, significativa com la de Pere Coromines. Però el problema comença just quan es volen establir, a nivell històric i a nivell ideològic, els dos termes en contacte: el moviment anarquista i el moviment modernista.

L'anarquisme català, tal com denunciava Josep Fontana, ha servit «per a vendre mercaderies molt diverses, no sempre en bones condicions per al consum».⁴ Els dos estudis més seriosos amb què comptem, el de Casimir Martí⁵ i el de Josep Termes,⁶ s'aturen anys abans de la dècada dels noranta, durant la qual, paradoxalment, l'anarquisme ocupa un lloc ben destacat en tots els papers de l'època i, sobretot, en la vida pública barcelonina. Els pocs historiadors moderns que s'hi han enfrontat es limiten a ressenyar els aspectes més epidèrmics —quan no els purament melodramàtics— del moviment, impressionats per l'espectacularitat dels actes terroristes i com si els afectés, encara, la por que envaï la societat burgesa barcelonina quan veié els seus centres d'expansió i de vida social amenaçats per una voluntat destructora que es proposava de fer taula rasa de tota l'estructura social vigent fins aleshores.⁷ La màxima dificultat que troba l'historiador és la de penetrar i d'interpretar uns fets preparats en la clandestinitat i, per tant, de fixació i d'anàlisi ben difícils. Més encara: els fets històrics arriben deformats per un clima social que vorejava la histèria col·lectiva i que provocava, per part dels representants de l'ordre establert, una repressió indiscriminada que obliga, ara, a destriar què és el que veritablement pertanyia a l'anarquisme. Cal afegir-hi, a més, la manca d'un coneixement prou profund de la base ideològica i de la significació política i social del moviment anarquista a Catalunya, sobretot d'ençà que alguns sectors d'aquest adoptaren el terrorisme com a forma de lluita.

D'aquest confusióisme no se n'escapa, tampoc, l'altra de les parts: la història de la literatura en aquest període. El Modernisme, d'ençà de la seva formulació com a moviment, fou titllat d'anarquitzant per part dels sectors culturals conservadors i, més endavant, per part del Noucentisme. L'Ors no s'està de relacionar política, societat, cultura i literatura i de barrejar-ho tot, desordenadament i sense distincions, per fer aparèixer les actituds modernistes a liquidar com un producte del desgavell de la civilització de fi de segle: «Això era la fi del segle XIX. En deien, per antonomàsia, "la fi de segle". I de la seva decadència i del seu mal, cínicament, els homes que el vivien se'n feien una mena d'orgull. Temps de descomposició aquell (...). Ai, la traducció espanyola del "Nihil" fou més trista; la catalana, encara més! El que en altres llocs era un naufragi d'esperits individuals, aquí era un naufragi de nació. El 1893, l'anarquista Pallàs tirava una bomba, en una

4. Josep FONTANA i LÁZARO, *La «Bibliografía dels moviments socials» i els estudis d'història del moviment obrer a Catalunya*, «Serra d'Or», xv (1973) ps. 217-219.

5. Casimir MARTÍ, *Orígenes del anarquismo en Barcelona* (Barcelona, Centro de Estudios Históricos Internacionales, 1959).

6. Josep TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)* (Esplugues de Llobregat-Barcelona, Edicions Ariel, 1972).

7. Una excepció a destacar és Montserrat CAMINAL, *El terrorismo en Barcelona, de 1892 a 1896. Antecedentes del «Proceso de Montjuïc»*, tesi de llicenciatura presentada a la Universitat de Barcelona, Secció d'Història, el 1972.

parada militar, contra el general Martínez Campos; el 1898, s'esdevenia l'enfonsada de l'imperi colonial. Entremig, per a nosaltres, com a veu d'encoratjament, com a força positiva, com a orientació, com a fe i esperança, què?»⁸ Aquesta aplicació tergiversadora d'una determinada imatge de l'anarquisme sobre la vida intel·lectual del període modernista es tradueix en les concepcions exposades pel primer historiador dels moviments socials a Catalunya, Manuel Raventós, el qual, exemplificant a la perfecció unes tals simplificacions, escrivia: «En aquell temps, que podríem datar amb la clausura de l'Exposició del 88 i la franca transformació de la ciutat, més o menys anarquista ho era tothom».⁹ I afegia en nota a peu de pàgina: «Que tota la literatura està colorida d'anarquisme és cosa sabuda. A Barcelona hi hagué alguna temptativa curiosa de propaganda aprofitant certes representacions teatrals d'Ibsen principalment.» Cal posar en quarantena i revisar minuciosament afirmacions tan taxatives com aquesta, perquè, si bé és certa l'atracció d'alguns intel·lectuals envers l'anarquisme —el fenomen era comú a tota l'Europa de fi de segle, i Catalunya no se n'exceptuava—, els contactes que es produïren no són, ni de bon tros, tan simples com, intencionadament, s'ha volgut fer creure.

Abans d'entrar en l'anàlisi de les relacions d'anarquistes i escriptors a l'època modernista, cal especificar, com a mínim en les seves línies més importants, els contactes que s'havien produït d'ençà de la Revolució de Setembre, els quals presenten, em sembla, dues línies ben diferenciades. La primera és producte del federalisme, que, en el període 68-74, havia unificat les aspiracions de les diverses classes populars —entre elles, la classe obrera— i d'alguns sectors de la burgesia i de les professions liberals. En aquells moments aparegueren una colla d'intel·lectuals que fluctuaven entre un anarquisme més o menys il·lustrat i teòric —el qual s'estengué entre els sectors més culturitzats de la classe obrera i, en concret, entre els tipògrafs— i el republicanisme federalista, a través del qual van emmenar la seva actuació política.¹⁰ Són ben característics els casos de Josep Lluís Pellicer¹¹ i de

8. Eugeni d'ORS, *Obra catalana completa. Glossari 1906-1910* (Barcelona, Editorial Selecta, 1950) ps. 3-4.

9. Manuel RAVENTÓS, *Assaig sobre alguns episodis històrics dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX* (Barcelona, La Revista, 1925) p. 139.

10. Casimir MARTÍ recull l'afirmació d'Anselmo Lorenzo, segons la qual el mèrit gairebé exclusiu del pas a l'internacionalisme a Catalunya pertanyeria a «la intel·ligència y energia de media docena de estudiantes jóvenes, pero burgueses, que inculcaron el ideal...» (op. cit., p. 80). En el mateix sentit es manifesta VICENS I VIVES, *Industrials i polítics del segle XIX* (Barcelona, Editorial Vicens Vives, 1972²) p. 164. TERMES tendeix a disminuir la seva influència i a valorar, en canvi, els elements sindicalistes (op. cit., ps. 156-157).

11. Aquesta activitat política ha estat ignorada a les biografies habituals del dibuixant. Vegeu, com a exemple, Salvador BORI, *Tres maestros del lápiz de la Barcelona ochocentista. Padró. Planas. Pellicer. Estudio crítico-biográfico* (Barcelona, Edicions Llibreria Millà, 1945) ps. 57-91. Resumeixo les notícies que proporcionen Martí i Termes sobre l'activitat obrerista de Pellicer: dirigent del partit demòcrata entre el 1865 i 1868; el 1869, el seu taller fou el lloc de reunió dels dirigents obreristes catalans amb l'internacionalista Fanelli i signà, com a president, el manifest de constitució de la secció barcelonesa de l'A.I.T.; un any després, es presentava com a candidat federal a les eleccions municipals de Barcelona; quan es dissolgué l'Aliança Internacional de la Democràcia Socialista (Bakuninista) i en quedà només la secció de Ginebra, fou (amb Cels Gomis) un dels nou de l'Estat espanyol que s'hi adheriren; possiblement, el 1873, es presentà encara a eleccions municipals; fou, a més, il·lustrador d'«El Condenado» (1872-1873), setmanari apolític i antiautoritari. Eduard VALENTÍ a *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos* (Esplugues de Llobregat-Barcelona, Ediciones Ariel, 1973) p. 128, afirma que fou Pellicer qui, residint a París, sol·licità el permís

Cels Gomis:¹² actuant com a dirigents anarquistes, tingueren un destacat paper en el canvi que conduí el moviment obrer cap a l'internacionalisme revolucionari, però al mateix temps es presentaven a eleccions seguint la política federalista. Quan la conjuntura històrica canvià definitivament i el moviment obrer, ja apolític, s'havia separat del federalisme, Pellicer i Gomis quedaren en una situació ben ambigua. El primer sembla que no col·laborà més amb l'anarquisme, però no així Cels Gomis ni, tampoc, uns altres dos escriptors, Eudald Canibell i Emili Guanyavents —membres de la Sociedad Tipogràfica de Barcelona fins que, el 1882, formaren part de l'escissió anarquista que fundà la Solidaria, afiliada a la F.T.R.E.—,¹³ que anem trobant al costat de l'anarquisme, sobretot quan les manifestacions són de caràcter culturalista, i, al mateix temps, actuant com a col·laboradors de Valentí Almirall.¹⁴ Ideològicament són llibertaris, però, com si no volguessin acceptar el divorci ja consumat entre federalisme i anarquisme, treballen amb Almirall en la voluntat de transformar el moviment de Renaixença, que els apareix lògicament com l'«única» cultura catalana, en un moviment cultural i polític de caràcter progressista.¹⁵ Per això, tant Josep Lluís Pellicer com Gomis, Canibell i Guanyavents col·laboren al «Diari Català» i s'ajunten, ben aviat, al primer nucli de «L'Avenç». Però fracassà Valentí Almirall i fracassaren ells també.

Al marge de la Renaixença i sense l'ambigüitat —però amb la col·laboració— d'aquests intel·lectuals, trobem un moviment que lluita per la creació d'una cultura produïda i consumida pel proletariat. Aquest moviment arrenca de la creació de l'Ateneu Català de la Classe Obrera,¹⁶ el 1868, i s'estén amb la proliferació, per tot Catalunya, d'ateneus obrers o d'organismes afins, destinats a l'educació i esplai de les classes populars i marcats per un apoliticisme de contingut anarquitant i sindicalista. Josep Lluís i Pujals¹⁷ en va

de publicació del «Diari Català» d'Almirall i qui, a més, en dibuixà l'encapçalament. Segons Valentí, en les seves col·laboracions a aquest diari, seria l'introduïdor de l'impressionisme a Catalunya.

12. Sobre Cels Gomis vegeu Joaquim SANTASUSAGNA, *Reus i els reusencs en el Renaixement de Catalunya fins al 1900* (Reus 1949²) ps. 275-285 i, també, TERMES, *op. cit.*, especialment p. 53.

13. TERMES, *op. cit.*, ps. 263-264.

14. Guanyavents afirma a «La Revista», XIX (gener-juny de 1933), ps. 154-155, la seva filiació romàntico-claveriana i, en política, el seu lligam amb el federalisme de Pi i Margall i, posteriorment, de Valentí Almirall. Afiliat al Centre Català, «d'aleshores ençà —afirma— no he pertangut a cap agrupació política». Tot i amb això, es declara partidari del «ressorgiment integral» i identificat amb «L'Avenç», «Joventut», Catalunya Nova i els Orfeons —barreja força significativa. «La Tramontana», XII, núm. 583 (30 de setembre de 1892), en anunciar els col·laboradors d'un número extraordinari, situa Canibell entre els escriptors «revolucionaris» i «companys» (al costat de Lorenzo, Tarrida, Torrents, Ruiz, Ibarra, Montseny [«Federico Urales»], Gurri, Soledad Gustavo i Teresa Claramunt), mentre Guanyavents és anomenat només «nostro amic».

15. Vegeu l'article d'Eudald CANIBELL, *Recapitulem*, «L'Avenç» primera època, any III (1884), ps. 597-612, que representa un esforç per donar una visió política progressista del moviment de Renaixença.

16. TERMES, *op. cit.*, ps. 119-120.

17. Josep Lluís no compta amb cap estudi específic i, fins fa ben poc, havia estat menysprejat pels historiadors. RAVENTÓS el defineix com «figura absurda d'agitador, impressor, mig artista cantant i periodista tèrbol, tot en una pessa» (*op. cit.*, p. 142). TERMES recull nombroses dades sobre la seva actuació com a dirigent obrerista. Joaquim MOLAS, *Poesia catalana de la Restauració* (Barcelona, Edicions 62, «Antologia Catalana», 1966), publica uns fragments del poema *La Revolució* (1886) i una curta biografia. Vegeu, també Montserrat CAMINAL, *op. cit.*, ps. 123-131.

ser el capdavanter més conscient. Desplegà una amplíssima activitat político-cultural: dirigent sindicalista, secretari de l'Ateneu Català de la Classe Obrera (1872-73), poeta i periodista, editor i director de la revista «La Tramontana» i d'una biblioteca que duia el mateix nom. Lluanas, en el seu esforç per crear una cultura al servei del proletariat, es nodrí de les formes que li eren donades per la tradició d'una literatura popular pre-industrial, la qual, tal com ha assenyalat Joaquim Molas,¹⁸ havia eixamplat el seu camp d'acció al llarg del segle XIX, aprofitant els avenços i l'abaratiment de la impremta. Però els intents de Lluanas, ben diferenciats de la literatura menestral, es destaquen per la ferma voluntat d'inscriure's dins la lluita de classes, per la clara consciència de promoure un moviment cultural obrerista.¹⁹ La prova més evident és la celebració dels dos primers «certàmens socialistes», a Reus el 1885 i al Palau de Belles Arts de Barcelona el 1889.²⁰ En el discurs d'obertura al primer d'aquests certàmens, Lluanas²¹ exposa un programa cultural basat en el desenvolupament monogràfic d'un sol tema, la qüestió social, l'estudi del qual, afirma, «no perteneix a una classe, no perteneix a un partit, ni tampoch es lo problema de un poble, provincia, ni nació; no tal: es un problema que afecta a tota la humanitat», perquè, en principi, l'anarquisme es presenta com a ideologia interclassista, per bé que, a la pràctica, quedi en mans de la classe obrera pel fet d'ésser l'única interessada, «ja en lo terreno científich, ja en lo terreno práctic», a trobar-hi solució. La classe obrera, per tant, ha d'instruir-se per tal de portar a terme aquesta missió. D'aquí la importància d'un acte com aquell, en «lo terreno noble en que solen efectuarse las festas científicas, artísticas y literarias. (...) Avui venim a prendre estada dels certamens com avans l'habiam presa del principi d'Associació y del terreno de la premsa». Es tracta, clarament, d'una contraproposta a la cultura que està en mans de la burgesia, cultura de la qual l'obrer ha de prendre possessió, i no únicament en funció dels seus interessos de classe, sinó al servei dels interessos de tota la societat i de la cultura mateixa, la qual, «en mans de la gent que ja no mes creu en lo tant per cent», ha perdut tota mena d'ideal i ha caigut en el més pur manierisme extern. Ni el realisme ni el naturalisme en literatura ni les modernes belles arts se n'escapen: «Hi veyém ben marcada una tendencia revolucionaria molt lloable, però considerém que's ressent de la falta de objecte que fassi al autor moure la ploma ó lo pinzell a la vegada que mogui tota la seva convicció de home de idea y de

18. Joaquim MOLAS, *Esquema i evolució de la literatura popular catalana II*, «El Pont» núm. 61 (1973), ps. 13-16.

19. Un estudi descriptiu d'aquest corrent literari popular, amb algunes referències a textos catalans, és Clara E. LIDA, *Literatura anarquista y anarquismo literario*, «Nueva Revista de Filología Hispánica», XIX (1970), ps. 360-381. És significatiu que «La Tramontana», quan necessita col·laboradors de prestigi, els cerqui d'entre els escriptors de procedència menestral, com Seraff Pitarra o Conrad Roure, excepció feta d'un text poètic del ja desaparegut Joaquim M. Bartrina, possiblement pel seu federalisme anticlerical (Vegeu «La Tramontana», XII, núm. 584 (7 d'octubre de 1892).

20. Vegeu-ne extensa informació a RAVENTÓS, *op. cit.*, ps. 145-148. Els textos de cadascun dels certàmens, aplegats en volum, tingueren gran importància per a la formació àcrata dels obrers. Són: *Primer Certamen Socialista* (Reus, Centro de Amigos, 1885), que recull, al costat dels textos teòrics, poemes d'Emili Guanyavents i de Cels Gomis (vegeu una descripció de la festa a SANTASUSAGNA, *op. cit.*, ps. 274-275); el barceloní duu el següent títol: *Honor a los mártires de Chicago! Grupo «Once de Noviembre». Segundo Certamen Socialista. Celebrado en Barcelona el día 10 de Noviembre de 1889 en el Palacio de Bellas Artes* (Barcelona, Establecimiento Tipográfico «La Académica», 1890).

21. J. LLUNAS, *Discurso de apertura*, dins *Primer Certamen...*, *op. cit.*, ps. IXL-XLV.

artista, que sol ser lo que porta á produhir las grans creacions». Aquest ideal, afirma, el té únicament la classe obrera i, per tant, només ella és capaç de portar a terme la veritable renovació artística, com a objecte o com a subjecte de l'art: «Decididament, una classe com la nostra, ab ideals y aspiracions pot proporcionar á tot un mon de artistes, y literats, motius abundants pera lluhir son ingeni, pera eternisar lo seu nom y las sevas obras, soterrant pera sempre la organissació caduca actual, del mateix modo que Cervantes acabá ab tota una literatura falsa y prostituidora. Reconeguda la influéncia que l'art y la literatura tenen sobre un poble ó sobre la societat en general, verdaders ariets que poden escantonar las mes fortas murallas de la preocupació y poden en definitiva donar la victoria á qui sápigam emplearlas, ¡proletaris! hem de conquistar l'art y la literatura pera que vingan á fer revolució concienta, aprofitada.» No hi ha, per tant, dues cultures, una de burgesa i una altra de proletària, sinó una de sola, que ha de trobar la seva validesa i la seva revolució posant-se al servei del proletariat. Així, la lluita per la cultura que Lluanas emprèn ha de seguir dues direccions. Una d'elles, la que més ens interessa remarcar aquí, és la conscienciació dels intel·lectuals. L'altra serà la lluita per la instrucció del proletariat, necessària perquè «está avuy en pocas condicions materials é intellectuals pera emprendre una tasca com la que se indica, pero ja té lo principal: idea bona, y voluntat ferma. Ja comensan, no obstant, á contarse individualitats que despuntan. Ja comensan á brotar escriptors als que'n seguirán d'altres y artistes que van sembrant la llavor. ¿Qui pot dubtar que tot aixó anirà creixent?»

La lluita de la classe obrera per a fer-se amb els «professionals» de la cultura fou plantejada obertament per Josep Lluanas, tal com explica al seu escrit *Literatura obrerista*,²² des de la «cátedra del Ateneo Barcelonés (...), sociedad, que encierra lo más selecto de la burguesia barcelonesa», on participà com a delegat anarquista, al costat d'Anselmo Lorenzo, en una exposició sobre el socialisme, l'any 1887. «Hubimos de dirigir un apóstrofe —explica—, á los obreros de la inteligencia, á los literatos, á los novelistas, á los críticos, á los inventores, y en general á cuantos del arte ó de la ciencia viven y ven sus productos explotados por editores ó empresarios de sus obras, para que, comprendiendo sus verdaderos intereses á la par que los de toda la humanidad, aceptasen nuestras ideas de reivindicación y de justicia y nos ayudasen a depurarlas.» La seva concepció de les relacions de l'intel·lectual amb la burgesia queda, doncs, molt allunyada dels plantejaments romàntics que sublimaven l'artista per convertir-lo en portador d'uns valors superiors. Lluanas, anarquista conscient i en possessió d'un ideal infal·lible —tant que, això, en frase de Pérez de la Dehesa, «les llevaba a suponer que cualquier inteligencia superior llegaría a compartirlo»—,²³ ceneix la seva idea de l'intel·lectual a la realitat obrera que ell viu quotidianament, l'explotació de l'home per l'home, simplificant, sens dubte, una realitat molt més complexa que emmarcava la relació entre l'intel·lectual català de la Restauració i la burgesia. Quina deuria ésser la reacció d'uns intel·lectuals que potser sospiraven per a ésser explotats,²⁴ però que en comptes de l'explotació topa-

22. J. LLUNAS, *Literatura obrerista*, pròleg a Anselmo LORENZO, *Justo Vives. Episodio dramático-social* (Barcelona, Biblioteca La Tramontana, 1893) ps. 7-19.

23. Rafael PÉREZ DE LA DEHESA, *Estudio preliminar*, dins Federico URALES, *La evolución de la filosofía en España* (Barcelona, Ediciones de Cultura Popular, 1968) ps. 58-59.

24. En aquest sentit s'expressa Pere COROMINES, *Diaris i records I*, op. cit., p. 359: «Pa-

ven únicament amb la més sistemàtica indiferència? Lluanas, però, parteix d'unes concepcions molt pragmàtiques de l'activitat cultural. Com en tot el moviment obrer del segle XIX, la cultura és instrucció, ben concreta, i la instrucció és una necessitat que segueix, en urgència, el pa i la feina. Per això, la seva crida als intel·lectuals acaba amb una advertència: si els convidava a col·laborar ho feia «en la intel·ligència de que, si ellos no se venían á nosotros, por ley de necesidad y del mejor modo que pudiéramos y supiésemos, nosotros nos iríamos á ellos, invadiendo sus tareas con el acicate de una firme voluntad y el deseo de preparar las conciencias, revolucionándolas con nuestras aspiraciones, para acelerar el triunfo de la revolución social que se vislumbra ya en el horizonte de la emancipación de los pueblos». Poc efecte degué produir aquesta crida entre la intel·lectualitat catalana, i així sembla reconèixer-ho el mateix Lluanas en ressenyar, tot seguit, les conquestes del proletariat en el camp de l'intel·lecte: periòdics, pamflets, teatre, poesia i, finalment, novel·la. Ara, i independentment de la qualitat literària d'aquesta producció, de valor ben relatiu, perquè el que els interessa són només les idees, el programa és ambiciós i pensat a consciència.

Malgrat tot, aquest corrent cultural anarquista té ben poca cosa a veure amb el fenomen que es produirà els anys noranta, quan es realitzarà l'aproximació d'un grup d'escriptors a l'anarquisme, obeint, no pas a crides com la de Lluanas, sinó a unes contradiccions internes de l'intel·lectual burgès, enfrontat a la seva condició.²⁵ Només cal, per demostrar que la nova actitud no prové dels grups anarquistes culturalistes del segle XIX, constatar el canvi de contingut que s'opera en «Ciència Social» respecte a «La Tramontana» i com, fins i tot aquells intel·lectuals que de la mà dels republicanismes de Valentí Almirall havien intentat d'introduir-se en la literatura culta —i que, justament pel fracàs recollit, mostraven una voluntat ben clara per incorporar-se al Modernisme que en recollia, en part, la tradició esquerrana— ocupaven, dins del moviment, un lloc secundari. Si bé, d'una manera o altra, continuen lligats a «L'Avenç», no els trobem a «Ciència Social» i, d'entre ells, tan sols Josep Lluís Pellicer adquirí la categoria de símbol, però no pas pel fet d'haver ostentat en altre temps «les idees», sinó perquè reunia les característiques d'artista independent i innovador que el Modernisme mitificava.²⁶ Però, ni

garíem la col·laboració de tota la joventut intel·lectual de Barcelona, que fins avui no ha sigut explotada per ningú.»

25. Tot i amb això, val la pena de ressenyar els contactes que s'havien produït anteriorment entre Lluanas i «L'Avenç»: «La Tramontana», XI, núm. 517 (26 de juny de 1891), p. 2, publica l'atac del seu col·laborador J. ALADERN, «L'Avenç retrogrado», però al núm. 526 (30 d'octubre de 1891) feien una crítica de *Sagramental* semblant a la que havia provocat la protesta. A partir del número 575 (5 d'agost de 1892), «La Tramontana» passa a imprimir-se a l'establiment tipogràfic de «L'Avenç». No fan cap referència a les actituds ideològiques dels modernistes, però, en canvi, elogien la campanya de reforma ortogràfica i la van adoptar lentament (vegeu el solt publicat al núm. 593, del 9 de desembre de 1892). «La Tramontana», XIII, núm. 609 (31 de març de 1893), reproduïx *Les noves idees en el «Brusi»*, de «l'amig Cortada», acompanyant l'article d'un comentari elogiós: «No pod de mes fina manera posarse de relléu la nulitat dels aferrats á l'antigor y á la rutina, á la vegada qu'induhir á la joventut y tot, á l'estudi de la qüestió social sense prejudicis de classe, buscant sols la veritat y adoptantla y proclamantla allà hont es trobi.» No és estrany, doncs, que en ésser detingut Lluanas després de l'atemptat del Liceu, la seva muller demanà ajut a Massó i Torrens en la carta que publicà VALENTÍ (*op. cit.*, p. 175), encarregant-li, a més, d'inserir la notícia a «La Tramontana». No era, doncs, un gest espontani, com diu Valentí, sinó avalat per unes relacions professionals.

26. Assistent a «la penya de La Vanguardia» que es reunia a l'Ateneu —un dels nuclis

així, em sembla, pot afirmar-se que Pellicer hagués influït ideològicament en la nova generació.

El 1892, Jaume Brosa afirmava que el tret fonamental de les literatures europees modernes era el fet de traduir «les crisis d'idees i sentiments, tant individuals com collectives, els problemes socials i l'estat transitori qu'engendra la desaparició d'una societat vetusta que no té dret a una existència llegítima».²⁷ La crisi, doncs, d'una civilització, la burgesa. Crisi, si més no, de la intel·lectualitat com a estament al servei d'uns principis d'organització social burgesa i, per tant, de desorientació per la pèrdua dels vells ideals constructius, tal com retreia Eugeni d'Ors, que havien mantingut fins aleshores la convivència i la col·laboració entre artistes i polítics. Aquesta crisi, però, afecta de diversa manera la joventut modernista. Un sector, desenganyat de la seva capacitat operativa, transcendentalitza l'activitat artística i intenta crear un art «con la vaga sollicitud de poesía, de misterio, de más allá, que siente gran parte de nuestra humanidad, aquejada, á estas horas, de angustias y dudas y sedienta de ensueño y consolación».²⁸ És l'evasionisme de l'Art per l'Art que, en les acusacions d'Eugeni d'Ors, queda confós amb les actituds compromeses dels sectors regeneracionistes. Ors recolza les seves afirmacions en una llarga tradició antimodernista ja ben present en els primers anys noranta. En més d'una ocasió, Maragall havia intentat posar les coses al seu lloc: la manca d'ideals és el punt al qual ha desembocat la civilització burgesa i, per tant, l'organització social defensada per aquells que acusen les actituds modernistes de dissolvents. «*Todos estamos conformes —escrivia— en que uno de los aspectos más característicos de la vida moderna, cualquiera que sea el pueblo en que se la considere, es la falta de ideales que merezcan tal nombre, el afán exclusivo de medro y de goze material y la ausencia de energías y de alteza morales*»,²⁹ però, especifica en una altra banda, «*no faltan temperamentos generosos que, por una especie de pudor moral, se indignan de la acusación de falta de ideales lanzada contra las nuevas generaciones y afirman valientemente la existencia de un gran ideal... latente en nosotros. Tal afirmación, sana y profunda, es nuestro único orgullo, nues-*

que potencià els escriptors modernistes—, Josep Lluís Pellicer participà en moltes de les manifestacions modernistes dels primers anys noranta, sovint amb actituds molt combatives. Així, en la Festa Modernista de Sitges de l'any 1894, pronuncià un brindis per «*las tendencias más radicales, más demagogas del arte, aunque sus manifestaciones parezcan locas, jaunque lo sean!*», segons traducció del corresponsal de «La Vanguardia» del 6 de novembre de 1894. Dos crítics, Raimon Casellas (a l'article *En Pellicer*, «La Veu de Catalunya» 17 i 26 de juny de 1901) i Joan Brull (a *En Joseph Pellicer*, «Joventut», II, núm. 72 [27 de juny de 1901] ps. 440-441) coincideixen a afirmar la identificació de Pellicer amb el Modernisme. Casellas, en concret, que el tractà durant aquells anys, ressegueix la seva evolució artística des de l'aprenentatge al costat de Martí i Alsina i l'inscriu, com a pintor, dins la tradició del realisme social que, en pugna amb l'academicisme, desemboca en el Modernisme. Des d'aquest punt de vista, *Zitto, silenzio, che passa la ronda* (1869) seria un quadre de significació semblant, a Catalunya, a la pintura político-social de Claude Monet. Casellas relaciona, també, amb el Modernisme les característiques del seu dibuix i explica que la seva mitificació com a artista fou deguda, sobretot, al fet de convertir-se en víctima quan, el 1895, optà a la càtedra de dibuix de Llotja i fou injustament marginat en les oposicions, cosa que serví de punt de partida d'una àmplia campanya artísticopolítica.

27. Jaume BROSSA, *Narcís Oller*, «L'Avenç», segona època, any IV, núm. 12 (desembre de 1892), p. 353.

28. Raimon CASELLAS, *Bellas Artes. La evolución decorativa de la pintura moderna*, «Suplemento de La Vanguardia», 1 de gener de 1894.

29. Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. xv (Barcelona, Sala Parés Llibreria), p. 19.

tra defensa. No; no debemos sufrir, que porque no acertemos a condensar nuestras aspiraciones y nuestros anhelos en una palabra como la de razón, que empequeñecieron nuestros abuelos, o la de libertad, que han desacreditado nuestros padres, se nos tenga por espíritus apagados, por pozos secos, por perdurablemente ineptos e impotentes. No; mucho sentimos vibrar y moverse en nosotros, mucho anhelamos y presentimos, mucho tenemos que decir y mucho podemos hacer».³⁰ El *Deus ignotus* de Maragall condensava la voluntat del Modernisme per trobar uns nous ideals, cosa que, en política cultural es traduïa en la lluita per unir Catalunya al procés històric de l'Europa contemporània: situar-la al mateix nivell cultural, artístic i literari, però no com a ideal on establir-se definitivament, sinó com a mitjà per incorporar-la a la dinàmica desencadenada arran de la crisi, la qual havia de trobar solució en el naixement d'una nova societat i d'una nova cultura universals. El sistema de valors que havia caracteritzat el segle XIX ja no servia als homes de final de segle. Ells, però, conscients del procés intel·lectual que seguia Europa, topaven amb el conservadorisme polític, cultural i literari de la societat catalana de la Restauració. Calia, doncs, trencar amb tot allò que impedia la incorporació de Catalunya als canvis que s'estaven gestant a Europa, fer taula rasa de tot el que els era donat per les generacions que els havien precedit. En concret: a la dependència política hi oposaren la construcció ideològica i política del nacionalisme, i a la cultural de la Renaixença, de la «*soi disant* renaixença», «la creació d'un centre de cultura propi, genuïna expressió de nostre caràcter, marcant ben bé la diferenciació existent entre la nostra estructura moral i intel·lectual i la dels demés pobles qu'ens volten».³¹ Abans d'assolir, però, aquest objectiu, s'imposa clarament la necessitat de destruir: «Quand se vol construir un edifici nou, s'ha de començar abans per tirar el vell a terra del tot, fins els fonaments, sinó, en llog de fer res de nou, no més es fan que remendos».³² És la justificació de la crítica de la «rebutada» o de l'«espantament» que adoptà la revista «L'Avenç» i, en general, tot el grup d'intel·lectuals modernistes.³³

La destrucció de les bases ideològiques, polítiques i socials sobre les quals s'establí la societat catalana contemporània era la premissa necessària per a la consecució dels nous ideals. En l'apologia de la destrucció, el Modernisme troba un objectiu paral·lel, en molts punts, al de l'anarquisme, aspecte que no havia de passar per alt als seus oponents: en les seves brillants invectives, Torras i Bages situava les actituds socials (regeneracionistes i anarquistes) i les antisocials (evasivo-esteticistes) rera un mateix objectiu, el de dissoldre els principis ètics, religiosos i socials: «L'escepticisme modern, l'Art modernista, la sociologia revolucionària, tenen lo existent per defectuosíssim, porten

30. Joan MARAGALL, *Obres completes, op. cit.*, p. 25.

31. BROSSA, *Viure del passat, op. cit.*, p. 262.

32. ALEXANDRE CORTADA, *El nou autonomisme català, «L'Avenç», segona època, any v, núm. 9 (maig de 1893), p. 131.*

33. La importància de la destrucció dins la crítica modernista ja fou remarcada per Joan Lluís MAREFANY, *Sobre el significat del terme «modernisme», «Recerques», núm. 2 (1972), ps. 77-78.* També a VALENTÍ, *op. cit.*, p. 171. Un i altre han fonamentat l'argumentació en citacions de Brossa i Cortada. Val la pena de remarcar que Casellas, que no participa del radicalisme polític d'aquests, en una necrologia de Martí i Alsina («La Vanguardia», 1 de gener de 1895) s'expressa en termes idèntics: «Claro está que para los efectos de la progresión impulsora lo mismo sirven las afirmaciones que las negaciones. Igualmente contribuye al levantamiento de un edificio el que realiza la nueva obra, que el que previamente derribó las viejas construcciones.»

dins de son cap un *deus ignotus*, una norma desconeguda de la gran majoria dels homes, una idea desinteressada i perfectíssima a la qual volen emmotllar la impura realitat. (...) La perfecció, la bellesa, el summe de la humanitat se'l fa consistir en l'anihilament; i, no obstant, tots els afanys d'aquests menyspreadors de lo existent són per a gaudir de lo present i material.»³⁴ Feia temps, ja, Jaume Brossa havia detectat acusacions semblants: «La sincera imparcialitat amb que "L'Avenç" diu el seu parer sobre el moviment literari de Catalunya es qualificada de nihilista. Segons els *aymadors* de la nostra terra es una conducta antipatriòtica, destructora.»³⁵ El Modernisme, és clar, no es queda en la pura destrucció: creu en el futur i cerca, simplement, de destruir allò que impedeix la seva desclosa. Però, no és aquesta la mateixa finalitat de la «propaganda pel fet» anarquista? La destrucció de la societat burgesa i, per tant, dels seus puntals (poder polític, econòmic i religiós) havia de significar el desferment i manifestació creadora de les forces naturals de l'individu, ofegat fins aleshores per convencionalismes imposats, i l'aparició d'una nova societat antiautoritària. La presència de les idees rousseauianes sobre la bondat ingènita de l'home, enfront de la maldat de l'organització social, constitueix una de les bases de l'anarquisme i, també, dels corrents ideològics en els quals s'insereix el Modernisme. Però l'intellectual revoltat contra la seva pròpia classe reivindica, també, la seva independència i s'automitifica com a portador dels valors ètics i culturals en els quals, segons ell, haurà d'assentar-se la societat futura. Més que a la destrucció de les classes socials, aspira a una reestructuració global que retorni la intel·ligència a la direcció que, en una societat orgànica, hauria d'ostentar. El seu individualisme ha nascut de la recança que sent davant la dissociació, produïda per la pujada al poder de la burgesia, entre classe dirigent i estament intel·lectual. El llibertari, en canvi, per assolir el dret d'autonomia individual, ha de posar l'accent en la revolta destinada a provocar el canvi revolucionari de les estructures socials o, millor, la desaparició de les estructures coercitives. Aquestes diferències, malgrat tot, amb prou feines es manifesten en les respectives concepcions dels moviments de masses. Per a l'anarco-comunisme (l'anarco-collectivisme, sindicalista o associatiu, no hi participa amb tanta contundència) és la iniciativa individual l'única efectiva. Semblantment el Modernisme: la massa significa la destrucció de la individualitat i, doncs, de la voluntat, allò que és creador i renovador en l'home, signe de la seva llibertat. Massificat, l'individu es converteix en simple part d'una entitat superior, dominada per una «ànima colectiva», que es manifesta moguda per instints primaris, purament destructors. No és per la massa, doncs, per on pot passar la renovació de la societat, sinó per l'individu capaç d'imposar-se sobre ella. L'intellectual la menysté i se n'aparta; l'anarquista, tot menystenint-la, la utilitza.

Les diferències són, sovint, únicament de matís, però han estat causa de moltes confusions. En el camp de l'estètica, l'anarquisme, que, a diferència del marxisme, no havia proposat una metodologia d'anàlisi científica de la societat, acollí corrents ben divergents; en general, adoptà, tot adequant-los, els dominants a cada període.³⁶ Així, si William Godwin influí de manera decisiva

34. Josep TORRAS I BAGES, *Obres completes*, vol. xv (Barcelona, Biblioteca Balmes, 1936), p. 24.

35. Jaume BROSSA, *L'independencia de la crítica*, «L'Avenç», segona època, any v, núm. 4 (28 de febrer de 1893), p. 50.

36. Un llibre com el d'André RESZLER, *L'esthétique anarchiste* (París, Presses Universi-

en la creació del concepte romàntic de l'artista, Proudhon, més pròxim al naixent realisme, posà les bases teòriques del que posteriorment seria el realisme socialista. Són dues direccions gairebé antitètiques, continuades, en part, la primera per Bakunin, i la segona per Kropotkin. En les darreres dècades del segle XIX dominava entre els intel·lectuals l'anomenat (amb ben poc d'encert, donades les confusions que ha comportat) «anarquisme individualista»,³⁷ remuntable a Max Stirner, que va exercir la seva influència a través de Georg Brandés, Ibsen i, sobretot, de Nietzsche, és a dir, del que és conegut comunament com a Vitalisme. També el corrent d'assagistes anglo-saxons que portaren fins a les darreres conseqüències, especialment en el camp de la sociologia, el pensament ètico-social sorgit de l'individualisme romàntic (Carlyle, Emerson, Spencer, etc.) hi són, sovint, assimilats. Però tots aquests corrents d'exaltació de l'individu com a reacció contra la massificació i l'igualitarisme de la societat industrial, bo i coincidint amb l'anarquisme en molts dels aspectes filosòfics i de crítica social, se'n separen en no aplicar-los a la lluita de classes, sinó, exclusivament, al camp de l'ètica i de la cultura. Això no vol dir, però, que artistes i escriptors revoltats, en pugna amb les classes benestants, com Wagner, Ibsen, Tolstoi i tants d'altres, no influïssin igualment els cercles d'intel·lectuals i els nuclis d'obriers anarquistes. I dins d'aquestes actituds de revolta originades en la situació marginal de l'art i de la cultura en la societat burgesa, molts intel·lectuals europeus desembocaren en una militància socialista o anarquista més i menys explícita.³⁸ William Morris, Oscar Wilde, Pissarro, Fénéon, Octave Mirbeau, Unamuno i Azorín, entre tants d'altres. Potser en part per esnobisme, per aquesta seria, en tal cas, una característica més d'una revolta nascuda en el si de la burgesia i en contra de la pròpia classe.

El de Catalunya, però, mereix d'ésser considerat com un cas especial per les característiques ideològiques del grup regeneracionista que portà a terme aquests contactes. Dins de la revista «L'Avenç» queda ja ben perfilada la direcció que prendrà l'activitat del grup quan, a partir del 1894, abandoni en part la pràctica literària per lliurar-se a l'agitació social.³⁹ En principi, l'anarquisme ofereix una alternativa global al present i, per tant, els intel·lectuals modernistes han de sentir-se solidaris amb aquells «que, com nosaltros, volen un estat superior a l'actual, tenen una gran fè en l'avenir i senten en llur for intern l'avís misteriós i inefable de qu'una societat nova ha de venir a substituir forçosament la que estem contemplant»⁴⁰ i, encara, segons Cortada: «Qui es dediqui a llegir un xic tot lo qu'en el conjunt de les revistes dels joves i dins del socialisme i de l'anarquisme modern es va predicant i produint are com are, podrà convence's desseguida que veritablement la nostra epoca porta

taires de France, 1973), que parteix de l'existència d'un pensament artístic coherent per part de l'anarquisme, demostra, a parer meu, exactament el contrari: que l'anarquisme ha anat adequant a la seva filosofia de revolta els corrents estètics dominants a cada període.

37. Vegeu les dificultats de delimitació de les ideologies al capítol 6 de l'estudi de James JOLL, *Los anarquistas*, traducció castellana de Rafael Andreu Aznar (Barcelona, Edicions Grijalbo, 1872³), ps. 136-161.

38. Un resum de l'estat de la qüestió —per bé que amb molts buits en parlar de la literatura catalana— és Rafael PÉREZ DE LA DEHESA, *Estudio preliminar*, op. cit., Vegeu, també, Clara E. LIDA, *Literatura...*, op. cit.

39. J. F. RAFOLS, *Modernismo y modernistas* (Barcelona, Ediciones Destino, 1949), ps. 77-93, i MARFANY, *Aspectes...*, op. cit., especialment ps. 13-14.

40. BROSSA, *L'independencia...*, op. cit., p. 50.

un mon nou i una civilització nova en les seves entranyes.»⁴¹ Allò que uneix els moviments socials i la joventut modernista, doncs, no és sols l'enfrontament al present, sinó, sobretot, l'actitud davant el futur pressentit, per bé que desconegut, que no tindrà res a veure amb el present de misèria i de decadència que els ha tocat de viure. Dins de la ideologia regeneracionista, aquest futur s'ha de basar en una clara consciència i dinamització de la realitat catalana, oberta als corrents i influències europeus i activa dins d'ells. L'atac bàsic que formulen al moviment de Renaixença és el d'haver-se mantingut al marge del poble i de les aspiracions revolucionàries d'aquest. Per això Brossa afirmava que una autèntica renovació només podia basar-se en la massa anònima. Calia, però, començar de nou, fer-li comprendre «que l'organització qu'hauria de tenir la nostra nacionalitat no està gens renyida amb l'avenç polític i civil de les classes qu'estan apretades per la camisa de força de l'actual Estat mesocràtic, sinó que, tenint per fonament la soberania de l'individu, aniria desplaçant tots els factors i energies socials per arribar al *summum* del nostre programa, a la democràcia pura. Comprès això, es veurà clarament lo distanciat qu'el moviment catalanista s'ha mantingut de les veres aspiracions del proletariat, a qui s'avia d'arrancar del va-i-vé de la política unitarista».⁴² En funció, doncs, del nacionalisme autonomista integral que proclamaven —des de l'individu a la col·lectivitat— els calia l'aproximació a la classe obrera, o, potser millor, al poble, així, en abstracte: «Com a intel·ligència conscient, podem formar part de l'arquitecte, podent aixins contribuir a derrocar l'edifici, a concebir el nou i a desacreditar l'antig».⁴³

És significatiu que «L'Avenç»⁴⁴ es faci ressò d'una enquesta feta a la joventut intel·lectual francesa per «L'Ermitage» i que transcriu i comenti, com a conclusió a la problemàtica plantejada en ella, dos articles, un d'André Veidoux, intítulat *Anarquisme d'art*, publicat a «Chimère», i un altre d'Alfred Vallette publicat al «Mercure de France». Tracten de l'enfrontament entre l'individualisme de l'artista i la dimensió necessàriament social de la seva activitat, amb la qual cosa apunten de dret al problema central del Modernisme català, que conjuga la revolta artístic-evasiva amb la voluntat de transformació de les estructures socials i culturals del país. El tema apunta, també, la relació entre l'intel·lectual i el moviment obrer que «L'Avenç» proposa i, a més, avança una polèmica que es produirà dins el Noucentisme en termes de separació (defensada per Eugeni d'Ors)⁴⁵ o unió (defensada per Alexandre Plana)⁴⁶ de la Democràcia i de les Arts. L'anònim comentarista de «L'Avenç» (Jaume Brossa?) constata que les diferents posicions dels intel·lectuals france-

41. Alexandre CORTADA, *Les noves idees en el «Brusi», «L'Avenç», segona època, any v, núm. 5 (15 de març de 1893), p. 76.*

42. BROSSA, *Viure del passat, op. cit.*, ps. 263-264.

43. CORTADA, *El nou autonomisme...*, *op. cit.*, p. 132.

44. *Revista General. La joventut de fóra d'Espanya, «L'Avenç», segona època, any v nús. 13-14 (juliol de 1893), ps. 222-224.*

45. Eugeni d'ORS, *Obra catalana...*, *op. cit.*, ps. 1534-1536.

46. Alexandre PLANA, *De l'unió de la Democràcia ab les Arts, «El Poble Català», 12 de gener de 1911. Plana escriu: «la burgesia (...) tingué l'encert d'allunyar els intel·lectuals de les masses obreres. Afalagà els intel·lectuals encara que en realitat els tingués per enemics, però temia que'l llur esperit lliure, individualista pogués un dia sumar-se a l'esperit col·lectivista dels obrers (...). D'aquí han vingut la concepció aristocràtica de l'art y la negació de la capacitat de les democràcies en el domini de la bellesa.» Vegeu-ne un comentari a Iolanda PELEGRÍ, *Alexandre Plana, crític literari*, tesi de llicenciatura, Facultat de Filosofia i Lletres, Bellaterra 1974, ps. 25-26.*

sos conflueixen en un punt: «Totes les seves protestes revolucionaries son fetes per defensar els inatacables i inalienables furs de l'Ideal.» És, per tant, en funció de la condició d'artistes que adquireixen una dimensió revolucionària i que lluiten per un canvi social: «En una societat lliure la lluita per l'idea serà més accentuada, perquè, tenint tot-om assegurat el dret a la vida, tot-om cercarà la facultat de *puguer* aspirar an el predomini de l'intelligència». Així, com el Comte Arnau de Maragall segueix, solitari, un moviment d'ascensió enduent-se'n amb ell «les veus de la terra»,⁴⁷ la intel·lectualitat conscient ha de convertir-se en la punta de llança de la societat, en el seu capdavanter. La voluntat d'agermanar l'aristocratism individualista de l'intel·lectual revoltat i la dimensió social del seu programa de revolta es tradueix, d'aquesta manera, en una idea nietzscheana expressada perfectament en un poema, escrit anys més tard, per Oliva Bridgman:⁴⁸ l'individu fort, el superhome, és qui posseeix el sentit de la Història i qui la fa avançar. El seu individualisme, per tant, adquireix una dimensió social perquè

Sagrada es la misió; tens de complirla.
Per'xó t'han engendrat; per'xó les mares
nodreixen als seus fills; per'xó la Història
ens ensenya'l camí. Companys, seguimlo,
y'l món avansará.

L'empenta revolucionària d'aquests escriptors trobà correspondència en el moviment anarquista que, en aquells moments, estava sofrint una profunda transformació.⁴⁹ Anaven quedant enrera les velles idees collectivistes, basades en l'acceptació de la propietat individual del producte del treball, i l'anarcomunisme s'obria pas per moments, amb tots els canvis, ideològics i tàctics, que comportava. Anava desapareixent tota organització externa unitària i proliferaven els petits grups de quatre o cinc individus, cèl·lules molt actives i autònomes de difícil control i localització. La gran massa anarquista, passada l'eufòria de les primeres celebracions de l'1 de Maig i mancada d'un marc orgànic per a l'acció (que no serà assolit clarament fins a la fundació de la C.N.T.), havia caigut en un marasme d'inactivitat del qual només podria sortir molt lentament, en encaminar les seves accions cap a la vaga revolucionària. Els militants més destacats del període es trobaven en dos fronts de lluita, en aparent —més que real— fraccionament: els uns, en el camp de l'elaboració d'una ideologia revolucionària, i els altres, en el camp de l'acció directa. Kropotkin, en aquells moments el prototipus del revolucionari a Europa, era, no ho oblidem, un intel·lectual que procedia del nihilisme rus i que, en el seu exili a Anglaterra, alhora que nodria, amb una immensa quantitat de papers, revistes revolucionàries de tots els colors i de tots els països, cercava la col·laboració, l'adhesió o l'amistat d'artistes i d'escriptors. Llunars, a Catalunya, l'havia pres, possiblement, com a model. Però ni havia encertat el moment de formular la crida ni el programa que oferia era l'adequat. Entrats els norantes, en canvi, l'anarquisme comptava ja amb una sèrie

47. Vegeu l'estudi de MARFANY, *Aspectes...*, op. cit., ps. 122-185.

48. J. OLIVA BRIDGMAN, *Jovenesa* (Barcelona, Centre Editorial Presa, s. d.), p. 27.

49. Vegeu, sobre aquest canvi, CAMINAL, op. cit., especialment els capítols inicials. Federico URUALES, *La evolución...*, op. cit., ps. 114-144, fa una excel·lent descripció del canvi ideològic dels dirigents anarquistes cap al comunisme llibertari.

de pensadors de considerable altura, i els contactes, donada la tensió nascuda amb el Modernisme entre l'artista i la societat, eren ja possibles.

En efecte, aquests contactes van concretant-se a partir de la desaparició de la revista «L'Avenç»,⁵⁰ que havia esdevingut òrgan literari exclusiu dels regeneracionistes. El grup més radicalitzat d'aquests emmena les seves activitats, a partir d'aleshores, cap a la conscienciació ideològica i cultural de la classe obrera, participant fins i tot en activitats propagandístiques i d'agitació organitzades per l'anarquisme.⁵¹ La colla del Foc Nou, formada per set persones (Jaume Brossa, Celestí Galceran, Josep Roca i Cupull, Bernat Rodríguez Serra, Ramon Sempau, Ignasi Iglésias i Pere Coromines) que es reunien en un banc públic de la Gran Via, és un bon exemple d'aquestes intencions. Amb el seu aire entre tertúlia literària i cèl·lula anarquista, organitzà, a través del grup Teatre Independent, la representació d'*Espectres* d'Ibsen, esdeveniment que reuní, en el Teatre Olimpo, «des dels fills d'en Güell fins als anarquistes de l'acció directa».⁵² El fet és prou conegut. El que no s'ha remarcat prou, em sembla, és la carta que el grup regeneracionista jugava amb Ibsen, en la ideologia del qual s'identificaven tant l'anarquisme com el naixent nacionalisme. Ibsen els apareixia com l'ideal d'uropeïtzació i de cosmopolitisme, exemple al qual ha d'aspirar un poble com Catalunya en la seva recuperació cultural, ja que té una demografia i uns condicionants històrics semblants als de Noruega. Cortada n'havia parlat a «L'Avenç».⁵³ Pere Coromines, en la conferència que pronuncïa amb motiu de la representació citada, el proposa com a programa d'acció «de la nostra terra catalana, que, després d'un ensopiment de tres-cents anys, veu deixondir-se els seus fills, com raça nova que salta a la porxada i llança al cel el cant de la seva juvenesa».⁵⁴ Ibsen, com a punt de confluència d'anarquistes i nacionalistes, serà l'autor sobre el qual s'assentaran els intents de crear un teatre independent destinat a la propagació ideològica i a la culturització de la classe obrera, tal com es feia a França.⁵⁵ Felip Cortie-

50. Les actituds anarquitzants dels redactors degueren comptar en la decisió de Massó de tancar la revista. Aquest sentit deuria tenir la notícia quan Casellas la comunicà a Rusiñol, aleshores a París. La resposta d'aquest és un perfecte indicatiu de la situació de solidaritat i de distanciament entre els dos grups modernistes: «sigui com vulgui era una revista qu'és preocupava de las cosas de l'esperit tan refotut, cada dia mes, á la nostra terra butiguera». I afegia: «La mitxa cana va guanyant camí en contes de perdren. Hi ha moments que penso qu'és llàstima qu'els anarquistes sigan assessinos y bestias.»

51. La relació dels fets concrets escapa a les possibilitats d'uns comentaris com els presents. Vegeu-ne una sintètica enumeració a MARFANY, *Aspectes...*, op. cit., ps. 22-27. Caldria potser afegir-hi, amb les protestes per la guerra colonial, les rebentades d'obres de teatre de propaganda espanyolista, com la que provocà la primera detenció de Coromines (cf. COROMINES, *Diaris i records*, I, op. cit., ps. 32-34).

52. Pere COROMINES, *Història d'aquest llibre*, pròleg a *La mort de Joan Apòstol*, dins *Obres completes*, op. cit., p. 522.

53. A. CORTADA, *La campanya autonomo-federalista d'en Xavier de Ricard*, «L'Avenç», segona època, any IV, núm. 7 (juliol de 1892), ps. 215-221.

54. COROMINES, *Diaris i records* I, op. cit., p. 36.

55. Així ho ressenya A. HAMON, *El socialismo en Francia*, III, «Ciencia Social», I, núm. 3 (desembre de 1895), ps. 79-85. Potser la iniciativa de crear el «Teatre Independent» i de representar *Espectres* d'Ibsen no està del tot deslligada d'aquest text: «Los socialistas han añadido el teatro á sus medios de propaganda. Al principio fué el Teatro Libre, de Antoine; su objetivo era puramente artístico, literario, pero los dramas que se representaron, de Lecomte, Ancey, Tolstói, Ibsen, Rosny, Curel, Hauptmann, etc., etc., tuvieron marcado alcance socialista, con tendencias anarquistas. El teatro de Art Social siguió el camino trazado, acentuando la nota, pero sólo dió una representación. L'Oeuvre continuó y continúa con dramas de Ibsen, Strindberg, Beaubourg; pero su objetivo es más bien individualista aue socialista. Por

lla, tipògraf de «L'Avenç» i militant anarquista, se situa, com a home de teatre, dins aquesta línia.⁵⁶ I Iglésias, en els seus primers anys, intenta d'ésser, a Catalunya, el que havia estat Ibsen a Noruega.⁵⁷

El producte més interessant, però, d'aquests contactes és la revista «Ciencia Social», que reuní, en uns mateixos intents, anarquistes i modernistes, Brossa i Coromines en concret.⁵⁸ El títol no era, com en d'altres ocasions semblants, un subterfugi que els permetés la publicació d'una revista revolucionària darrera una aparença científica. «Ciencia Social» fou una revista clarament anarquista, encara que no ho fossin tots els seus redactors ni col·laboradors. La seva finalitat, però, no era estrictament la de portar a terme una funció proselitista entre la classe obrera, sinó l'elaboració d'una ideologia revolucionària sòlida, que havia de passar per l'anàlisi científica de la societat, és a dir, per l'estudi de la «qüestió social», segons la terminologia del moment. «*Nuestro título —afirmen al prospecto— és por sí solo un programa: de conformidad con él queremos recoger, condensar y metodizar cuanto se sabe acerca de las relaciones humanas para fortalecer el criterio emancipador y dar á la voluntad la energía que únicamente se obtiene por la posesión de la verdad.*»⁵⁹ Aquesta voluntat científica és important per entendre l'obertura ideològica de la revista. A través de l'anàlisi sociològica, intenten de situar-se més enllà dels sectarismes concrets que es debatien en aquells moments, convençuts que amb ella proporcionarien «*elementos suficientes para una renovación racional de la sociedad*». Això, és clar, no impedeix que, subtilment, declarin el seu anarco-comunisme.⁶⁰ Res no fa pensar que Brossa i Coromines, redactors de segur

el contrario, el Teatro Social, organizado en la Casa del Pueblo, de París, es puramente socialista y en ciertas obras en él representadas el arte brilló por su ausencia, á causa de haberse buscado en ellas un medio de hacer propaganda y nada más.

56. Xavier FÀBREGAS, *Teatre català d'agitació política* (Barcelona, Edicions 62, 1969), ps. 185-194. I Xavier FÀBREGAS, *Aproximació a la història del català modern* (Curial, Barcelona 1972), ps. 184-196. Sobre la divulgació del teatre d'Ibsen portada a terme per Cortiella a Catalunya en ambients anarquistes, vegeu el volum autobiogràfic de Felip CORTIELLA, *La vida gloriosa* (Barcelona, Impremta C. Gispert, 1933), especialment ps. 88-89. Malgrat tot, no hi ha un acord total en el camp anarquista en la valoració d'Ibsen. Vegeu, en aquest sentit, l'atac a l'individualisme d'*Un enemic del poble* com a ideologia antirevolucionària a l'article anònim, probablement de J. Lluнас, *La qüestió social en el teatre*, «La Tramontana», XIII, núm. 613 (28-IV-1893), ps. 1-2.

57. MARFANY, *Aspectes...*, op. cit., p. 24, especialment nota 13.

58. Vegeu la descripció de la revista a Pere COROMINES, *La tràgica fi de Miguel de Unamuno*, «Revista de Catalunya», any x, volum XVI, núm. 83 (febrer de 1938), ps. 155-157, parcialment reproduïda a COROMINES, *Diaris i records*, I, op. cit., ps. 43-44, nota 13. Coromines cau en alguns errors perquè devia citar de memòria: Brossa comença a publicar-hi al número 3 (desembre de 1895) amb l'únic article que va signat Jaime Friman (en una altra ocasió signa J. F. i sempre J. B. o Jaime Brosa, sic). A més, hi col·labora Pompeu Gener, amb un article antireligiós que no té res a veure amb l'anarquisme, i hi fa diverses ressenyes, segons Coromines, David Ferrer. PÉREZ DE LA DE HESA, a *Política y sociedad en el primer Unamuno* (Ariel, Esplugues de Llobregat-Barcelona 1973²), p. 73, afirma que Anselmo Lorenzo n'era el director. No n'he trobat constància. A més, resultaria estrany que, donades les seves actituds envers la cultura catalana, posés Brossa i Coromines a la redacció. Si, com insinua Coromines, la iniciativa era del tipògraf Gaietà Oller, possiblement fou ell qui dirigí la revista amb l'ajut de Brossa i Coromines (per obtenir col·laboracions d'altres intel·lectuals) i de Lorenzo, Tarrida i altres (per part dels anarquistes i per obtenir i traduir les col·laboracions estrangeres que publicaven).

59. *Circular-prospecto*, «Ciencia Social» I, núm. 0 (juliol de 1885 [1895]), p. iv.

60. *Circular...*, op. cit., p. iv: «*Queremos (...) la igualdad como elemento esencialmente constitutivo de la sociedad, y que cuanto existe como bienes naturales, y cuanto se ha formado por la observación, el estudio y la inteligencia humana, constituya un patrimonio uni-*

de la revista,⁶¹ rebutgessin aquesta qualificació. Malgrat tot, en els articles respectius que hi publiquen, demostren notables diferències d'actitud.

Totes les col·laboracions de Brossa giren, d'una manera o altra, entorn del problema de les relacions entre l'intel·lectual i la lluita obrera. Potser el plantejament més clar del problema el fa a través d'una denúncia concreta: «(...) *nuestra preocupación acerca del alcance que vemos en la intrusión de los literatos y artistas en el movimiento social contemporáneo. Paul Adam es un caso más de cierta abdicación en el espíritu de un joven escritor que después de haber conquistado fama, dedicándose á la disección del cuerpo social, cambia de rumbo para obtener la aquiescencia de los oportunistas*».⁶² Brossa vol evitar aquesta utilització d'un front per l'altre fixant clarament el camp d'acció de l'intel·lectual i el del moviment social, buscant els punts de convergència, sense, però, que cap d'ells renunciï al seu programa. *La Sociología y la Utopía*,⁶³ el seu primer article a la revista, enfoca el problema i assenyala com l'humanisme modern, l'estudi de la qüestió social (la sociologia, aquesta ciència identificada amb el procés revolucionari), es mou en un pla diferent del de l'Ideal (la Utopia), producte de l'art i de la literatura, el qual, històricament, sempre ha anat al davant perquè actua més enllà de la realitat. Convergeixen, però, en l'objectiu final. No li cal, doncs, a l'intel·lectual, cap renúncia. Simplement, afirma Brossa tot parafrasejant Guyau, es tracta de, «*teniendo grandes necesidades de Ideal, saber armonizar el individualismo y la solidaridad*». De manera semblant, però més directa i atrevida, a *La acción*⁶⁴ s'enfronta a la problemàtica del moviment obrer, caracteritzat aquells anys per l'apatia col·lectiva, juxtaposada a la sorollosa «propaganda pel fet», d'iniciativa individual. Brossa no rebutja l'acte individual de violència, que pot servir «*de símbolo, de bandera para sacudir el egoísmo brutal adormecido de los filisteos satisfechos*», però afirma que «*nunca podrá llevar á la victoria decisiva*». Cal una organització unitària de lluita prou àmplia que sigui capaç d'unificar totes les forces progressistes i encaminar-les en una acció conjunta que comporti el seu triomf efectiu: «*El objetivo de la acción organizada ha de consistir en cohesionar la mayor suma de afinidades electivas que den á las aspiraciones de abajo la forma categórica de la imposición. La cohesión de fuerzas ha de buscarse á la par en la crítica negativa y destructora y en la unión por la acción.*» La fórmula, en gran part bakuniniana, conjuga el vell internacionalisme orgànic de l'anarco-col·lectivisme amb les tècniques de la violència defensades per l'anarco-comunisme. I li serveix, també, per emmarcar en la lluita obrera l'activitat intel·lectual: «*Es aun lejano el tiempo en que vayan convergiendo á un mismo punto el pensamiento y la acción (...). La tarea del pensamiento es grande y sublime, pero pensar por el placer de pensar puede conducir á la enestesia moral y por ende á la duda, al hamletismo, y al olvido absoluto —de fakir— de la acción salvadora y fortificante.*» Per aquest motiu, solament la voluntat d'acció conjunta i pràctica podrà salvar l'especulació pura de la inutilitat. Així, l'estament intel·lectual, gràcies a la voluntat, podrà convertir el pensament en acció i, en conseqüèn-

versal, puesto sin limitación, ni exclusión, ni preferencia de ninguna clase á disposición de todos y cada uno de los individuos de la especie humana.»

61. Vegeu els arguments de MARFANY, *Aspectes...*, op. cit., p. 26, nota 15.

62. «J. F.» [BROSSA], *Revista de revistas*, «Ciencia Social», II, núm. 5 (febrer de 1895) p. 147.

63. «JAIME FRIMAN» [BROSSA], *La Sociología y la Utopía*, «Ciencia Social», I, núm. 3 (desembre de 1895), ps. 65-68.

64. Jaime BROSSA [sic], *La acción*, «Ciencia Social», II (abril de 1896), ps. 197-200.

cia, recuperar el dirigisme social perdut. Cal adonar-se, per tant, que «*va á empezar la época en que se habrá de consagrar á los santos de la voluntad y que tal vez presenciaremos un profetismo y un apostolado de que no hay señales en la historia*».

Si la intenció de Brossa és la de situar-se, com a intel·lectual, dins la lluita obrera, la de Coromines sembla força més simple. Actua com a sociòleg i, donada la identificació entre sociologia i anarquisme revolucionari, els seus articles no són essencialment diferents dels escrits per dirigents llibertaris, fins i tot en les referències que fa a la societat futura. No en va Federico Urales, a les seves memòries, el recordava com a «*cabeza de la hidra anarquista catalana*»,⁶⁵ al costat de Tarrida del Màrmol, Llunas, Jaume Torrents, Baldomer Oller, Teresa Claramunt i Gaietà Oller. Potser el seu article més interessant, publicat a «*Ciencia Social*», és *Psicología del amor patrio*,⁶⁶ que constitueix un esforç per explicar el concepte de pàtria des d'un punt de vista sociològic i, per tant, en funció del seu possible sentit dins de la ideologia internacionalista àcrata. Els seus raonaments pateixen un defecte de base, producte del mètode positivista adoptat: la conversió del cas particular en llei universal. Per a ell, donada l'existència d'excepcions, ni la comunitat de llengua, ni la geografia, ni la història, ni l'ètnia, ni els usos i costums poden ser criteris definitoris. «*En realidad, el único concepto posible es el que se funda en la sujeción a una autoridad común*». La pàtria, doncs, «*ha de morir el día en que sea derrocada toda autoridad*». Si Coromines es quedés aquí entraria en contradicció manifesta amb tot l'esforç del Modernisme per elaborar una ideologia nacionalista i, fins i tot, amb els objectius que perseguia el grup regeneracionista en aproximar-se a la classe obrera. Però l'única cosa que fins ara ha fet és destruir la identificació pàtria-estat. Coromines fa un pas més: la pàtria existeix com a psicologia, com a resultat d'un complex conglomerat d'afectes naturals que s'acumulen i formen l'home, fins al punt de constituir una realitat amb la qual, necessàriament, s'ha de comptar: «*No, el defecto no está en el amor patrio, sino en la sociedad cruel que aprovecha todas las instituciones, todos los sentimientos, todas las ideas para mantener á los hombres en lucha encarnizada. (...) Constituid una sociedad solidaria como se propone hacerlo el comunismo [l'"anarco-comunisme"], y estas mismas instituciones, sentimientos e ideas de que he hablado, serán el sostén más firme de la solidaridad humana*».

«*Ciencia Social*» tractà amb bastant de profusió el concepte de pàtria. En part, com a denúncia de la guerra colonial. En aquest sentit, cal situar-hi els articles de Miguel de Unamuno⁶⁷ i de Pedro Dorado Montero,⁶⁸ que acomplien la funció de denunciar, des de Castella, el mateix que denunciava Coromines a la primera part del seu article. Però Brossa i Coromines, a «*Ciencia Social*», perseguien un objectiu ben clar: la catalanització cultural i, en conseqüència, política —en sentit ampli—, de la classe obrera. Marfany, comentant aquests objectius, enumera els obstacles amb què toparen: «*Per tal d'arribar a les masses proletàries havien d'expressar-se, contradictòriament, en castellà, a causa de la*

65. Federico URALES, *Mi vida*, I (Publicaciones de «La Revista Blanca», Barcelona, s. d.²), p. 79.

66. Pedro COROMINAS, *Psicología del amor patrio*, «*Ciencia Social*», II, núm. 6 (març de 1896), ps. 170-175.

67. Miguel de UNAMUNO, *La crisis del patriotismo*, «*Ciencia Social*», II, núm. 6 (març de 1896), ps. 161-166.

68. P. DORADO, *La Patria*, «*Ciencia Social*», II, núm. 8 (maig de 1896), ps. 225-233.

confusió entre internacionalisme i anticatalanisme, de l'analfabetisme català dels obrers, de la seva equació entre castellà i llengua de cultura i de la naixent identificació entre catalanisme polític i ideologia burgesa». ⁶⁹ Era, doncs, un esforç per començar de cap i de nou el pensament sociològic i polític català partint d'uns pressupòsits revolucionaris. «Nosaltres —afirma Pere Coromines— havíem encomanat als llibertaris l'amor a la llengua catalana», cosa que provocà l'oposició d'Anselmo Lorenzo, que acusà Coromines —i, amb ell, tot el grup— de «desviador de l'obrerisme cap a finalitats culturals i patriòtiques».

El Procés de Montjuïc posà fi a la tasca empresa. Si féssim cas de les impressions que rep el lector del primer volum de *Diaris i records* de Pere Coromines, ens caldria situar un dels objectius de primer ordre del procés com la voluntat de posar fi a la coordinació d'intellectuals i d'obrers rera uns propòsits revolucionaris. La primera petició del fiscal per a Coromines —pena de mort— sembla corroborar-ho. Amadeu Hurtado afirma que, entre les mesures repressives que la població de Barcelona, davant la freqüència dels atemptats, exigia de l'autoritat «la que mereixia més el favor de molta gent era la de castigar amb duresa l'intellectual que tingués tracte amb els elements populars de significació extrema perquè es creia que havia d'ésser forçosament el cap director de totes les audàcies revolucionàries». ⁷¹ En aquest mateix sentit s'expressa Pere Coromines a *Prometeu*: «Per tota la ciutat va ressonar un clam d'indignació. Calia acabar d'una vegada amb els homes de lletres que amb les seves estúpides ideologies armen el braç del terrorista. L'escarment havia d'ésser exemplar, i no s'havia de limitar a un home sol, però ja que tenien aquest, convenia matar-lo abans no es produïssin les sensibleries pietoses de sempre.» ⁷² El relatiu protagonisme de Coromines durant el procés, però, no procedí només de la seva condició d'intellectual o de la seva ideologia. Fou degut, en gran part, a la importància que adquiriren, per a tots els processos, els alts nivells intel·lectuals i polítics que mobilitzà en defensa pròpia i, també, al comportament del capità d'enginyers Francesc Ricart, el seu advocat defensor, l'actuació del qual, posant en evidència les irregularitats amb què havien estat obtingudes les confessions acusatòries, repercutí en descàrrec de molts dels altres acusats.

La importància del Procés de Montjuïc en la nostra història recent obeeix, però, a d'altres múltiples motius. L'esbandida de la cohesió intel·lectuals-anarquisme n'és, tan sols, un dels episodis i no pas el més important. El procés no es dirigí exclusivament a reprimir aquests contactes ni, només, a col·lapsar l'anarquisme. Els cops es dirigiren a tot el moviment obrer. Ens manca, encara, una anàlisi exhaustiva dels elements ideològics i polítics que hi entraren en joc. L'aportació de Coromines en aquestes darreres publicacions és, em sembla evident, de primer ordre. Però no podem oblidar que es tracta de documents i de vivències personals i, per tant, que totes les interpretacions que dóna haurien d'ésser passades pel sedàs. Sigui com sigui, el procés marca l'acabament d'uns contactes que no sabem fins on haurien arribat, però que,

69. MARFANY, *Aspectes...*, op. cit., p. 26.

70. Extrec les citacions dels comentaris de Cahner i J. Coromines a COROMINES, *Diaris i records*, I, op. cit., ps. 27-28, nota 9.

71. Amadeu HURTADO, *Quaranta anys d'advocat*, I (Esplugues de Llobregat-Barcelona, Ariel, 1969²), p. 24.

72. Pere COROMINES, *Obres completes*, op. cit., p. 300.

si haguessin continuat, potser haurien canviat la nostra història contemporània. No oblidem que l'organització unitària que el proletariat no assolí fins el 1910 amb la fundació de la C.N.T., la demanava Brossa el 1896, en contra, a més, del que propugnava el corrent anarco-comunista dominant aleshores. Però, a més, amb el canvi de segle i com a producte de la profunda transformació que s'operà en la correlació de les forces polítiques a Catalunya (en part, gràcies a la reacció de la burgesia catalana), la intel·lectualitat modernista es trobà, a partir del 1900, enfrontada a una situació totalment diversa, que l'obligà a jugar una carta política a través del nacionalisme republicà. L'ideal d'una societat diferent es concretà i es polititzà. Evidentment hi va haver qui li donà un contingut abstracte i més o menys utòpic, com el reformista ruskinia Cebrià de Montoliu, i qui continuà mantenint actituds molt pròximes a les de revolta social dels anys noranta (com Noguera Oller). La situació, però, ja no es plantejava amb els mateixos termes, i fins els qui havien protagonitzat l'acostament a l'anarquisme, ara, després d'arribada la repressió, posaven en crisi la seva ideologia. El canvi s'observa molt aviat en Ignasi Iglésias i segueix en Amadeu Hurtado o en Pere Coromines. Brossa, que no cedí, va ser sempre més un marginat. Les converses sostingudes per Brossa i Coromines, el qual ens en dóna notícia,⁷³ a Madrid, són prou significatives. Brossa no ha canviat. Coromines, en canvi, ha seguit una evolució bastant complexa.

En efecte, la crisi ideològica la sofrí Coromines durant el període de reclusió a Montjuïc i se li evidencià, definitivament, durant el seu exili a Hendaia. Des d'allí, escriví una carta a Unamuno, datada el 9 de juliol de 1897,⁷⁴ en la qual, enmig del desconcert i de l'escepticisme, intentava enfocar de nou la lluita revolucionària. Si bé els objectius, sobre el paper, continuaven essent els mateixos, els mitjans havien canviat. Calia, segons ell, prescindir totalment de l'acció i mantenir-se al nivell estricte de les idees: «*Los hombres quieren ver en su vida el triunfo de un ideal, y esto produce terribles precipitaciones. ¿Por qué no se ha de tener fe en la eficacia de la idea y dejar que por amor a ella le abran camino los hombres? Quizás la destrucción de la idea muerta tardaría más, pero el triunfo sería más puro y definitivo.*» Evitar precipitacions significa, doncs, deixar que la història es desenrotlli per ella mateixa seguint el camí ascendent de les idees, les quals, en funció d'una hipotètica «puresa» del triomf, neguen tota intervenció política. El contingut, a més, que dóna força a les idees ja no és d'ordre polític o social: «*No sé por qué no hemos de tener fe en la eficacia de una idea, si es grande y generosa. Si se considerase así la propaganda, no se haría hablando, sino viviendo conforme al ideal*» (*els subratllats són meus*). Coromines ja no construeix una ideologia social, sinó una moral que canviarà radicalment la seva actuació pública.

És cert que la revolta dels intel·lectuals, d'ençà de la pèrdua de la situació de privilegi de què havien gaudit en l'antic règim, sempre tingué un rerefons de sublimació ètica de l'activitat artística. Ja era present en la revolta cultural i social del Modernisme en el període anterior al Procés de Montjuïc. Però Coromines, ara, l'amplifica fins al punt de prescindir de totes les altres implicacions de la revolta. Veu els problemes de la societat moderna darrera l'òptica de la seva experiència personal —per més que ell contínuament ho

73. COROMINES, *Diaris i records*, I, op. cit., p. 276. Em permeto, és clar, dubtar de la influència que Coromines afirma haver exercit sobre Brossa.

74. COROMINES, *Diaris i records*, I, op. cit., ps. 218-222.

negui— i, després de veure's enfrontat a una possible execució, ho redueix tot al «*problema moral o religioso que palpita en el fondo del dolor humano*». Tal formulació desemboca, lògicament, en el rebuig de qualsevol ideologia que pretengui presentar una acció combativa davant la problemàtica social, perquè la renovació haurà de venir de la idea, encarnada en l'interior dels homes. «*El socialismo y el anarquismo —ha de concloure inevitablement—, obsesiones económico-políticas de la sociedad que muere (...), son productos estériles de cerebros que piensan dentro del orden de las ideas muertas: son los estoicos de nuestra época, impotentes en su puro gentilismo para comprender la civilización nueva.*» Així, els principis de la revolta intel·lectual dels modernistes, portats fins a l'extrem com en aquest procés de sublimació de Coromines, arriben a anul·lar la revolta. L'artista, portador i símbol dels valors d'integritat individual de l'home, es converteix en presència estàtica d'uns hipotètics «ideals» d'una societat nova. Quan Coromines, a *Del meu comerç amb Joan Maragall*, rebutja el caràcter d'home d'acció que Maragall li atribuïa com a element que diferenciava la idiosincràsia de l'un i de l'altre, ho fa afirmant que l'amistat entre ells només és explicable perquè l'ideal que encarnava el poeta era el mateix que el seu: «En primer lloc, jo no he estat mai un home d'acció, i per altra banda, la nostra comunió venia del temperament, de les més profundes arrels del seny, d'aquella concepció de la vida que era en mi ritme pur de la seva poesia.»⁷⁵

Aquestes concepcions són les que emmarcaran la seva obra literària. *Les presons imaginàries* —que Federico Urales, amb molta clarividència, qualificà com «*una especie de alto el fuego!*, en su historia de luchador»⁷⁶— són un primer intent d'aproximació, partint de la introspecció en els seus propis sentiments d'home enfrontat al dolor i a la mort, al que serà l'elaboració teòrica d'una ètica natural i laica destinada a ocupar el paper de la religió en la vida de l'home: *La vida austera*. El llibre es presenta com un compendi de normes de comportament que han de guiar l'home a assolir una santedat humana, en la qual, l'harmonia i l'equilibri, adquirits a través de la renúncia i de l'acceptació de les convencions socials, es converteixen en l'ideal de vida. És evident que s'ha produït un canvi, per bé que ell no vulgui identificar-lo amb un «*renunciamento o cobardía moral*»⁷⁷ i que el justifiqui com a maduració de les actituds anteriors al Procés de Montjuïc, filtrades per l'experiència del sofriment.

El canvi es tradueix, també, en la seva actuació pública, encara que, inicialment, tingui una justificació altruista: «*Ahora estoy haciendo el papel de hombre conservador y prudente, porque así creo poder llegar a la revisión o al indulto de los presos.*»⁷⁸ Durant la seva estada a Madrid, manifesta una veritable obsessió per oferir una imatge pública d'una «*reputación intachable*»⁷⁹ que li permeti de tornar a Barcelona i de portar a terme els seus ambiciosos projectes culturals o literaris. Els estudis planificats abans del 1896 dins el camp de la criminologia i de la sociologia de masses —considerats aquests fenòmens com a xacres, l'estudi de les quals, pel fet de traduir les contradiccions de la societat burgesa industrialitzada, s'inseria en la lluita revolucionà-

75. COROMINES, *Obras completas*, op. cit., p. 1139.

76. FEDERICO URALES, *La evolución...*, op. cit., p. 205.

77. COROMINES, *Diari i records*, I, op. cit., p. 220.

78. Op. cit., p. 283.

79. Op. cit., p. 282.

ria— són ara deixats de banda i substituïts per treballs de caire especulatiu o decididament acadèmic. I, paralellement, la seva dedicació als estudis econòmics té com a objectiu unes oposicions a càtedra i, si bé aquestes no s'arribaren a realitzar, la preparació li serví per fer-se càrrec del Negociat d'Ingressos i Despeses de l'Ajuntament de Barcelona, amb la qual cosa passava a col·laborar ben de prop en la campanya de sanejament econòmic que portava a terme la Lliga Regionalista en la seva política municipal. Entretant, en casar-se, ha regularitzat, també, la seva vida privada amb l'explícita voluntat d'integrar-se en les formes tradicionals de vida. Amb tota la raó, Eugeni d'Ors podia escriure que Pere Coromines s'havia redimit «canalitzant la vida enèrgicament vers la normalitat política i familiar».⁸⁰ El reconeixement públic no tardà a venir: Prat de la Riba l'elegia, el 1907, membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans, representant d'una hipotètica esquerra civilitzada. El seu pas per Montjuïc —que, segons Pous i Pagès, «als ulls de la joventut liberal d'aquell temps, feia d'en Coromines un heroi i un exemple»—⁸¹ salvava les formes. Però, en realitat, ja era un altre: l'autor del dietari de la Setmana Tràgica —document interessant, que ha estat publicat per primera vegada a *Diàris i records*—⁸² és ja el cronista temorós de veure el seu nom, com un mite de l'esquerra, involucrat en els fets revolucionaris. Quan, el 1909, comença una nova etapa política dins de la Unió Federal Nacionalista Republicana —i passa a ser director d'«El Poble Català»—, Coromines entra dins el joc que anys abans havia blasmat. La política catalanista (amb el seu contingut ampli de reorganització de la societat catalana moderna) ve, segons ell, a substituir les lluites revolucionàries del segle XIX. El cert, però, és que el seu catalanisme d'ara no és el d'abans del Procés de Montjuïc.

JORDI CASTELLANOS

80. Eugeni d'ORS, *Obra...*, op. cit., p. 5.

81. Josep Pous i Pagès, *Pere Coromines i el seu temps* (Barcelona, Edicions 62, Antologia Catalana, 1969), p. 16.

82. COROMINES, *Diàris i records*, II, op. cit., ps. 67-107.